

УДК 341.4

Н. А. Зелінська, канд. юрид. наук, доцент
кафедри міжнародного права та міжнародних відносин
ОНЮА

ОБМЕЖЕННЯ ІНСТИТУТУ НЕВИДАЧІ ПОЛІТИЧНИХ ЗЛОЧИНЦІВ В «ЕПОХУ ТЕРОРИЗМУ»

Специфіка тероризму як політико-правового феномена і його зростаюча небезпека визначили розвиток тенденції до обмеження інституту невидачі політичних злочинців щодо осіб, котрі скоїли терористичні акти. З часів ліберальних захоплень XIX століття поняття «політичне» у міжнародному праві фактично означає «незлочинне»: застосування цього принципу спричиняє практично ті ж наслідки, що і виправдання у внутрішньому карному праві. У наш час, називаний багатьма «епохою тероризму», світ навряд чи може дозволити собі таку великодушність. Все частіше звучать голоси з вимогою про повне скасування або істотне обмеження цього принципу.

Правило виключення політичних правопорушень з категорії екстрадиційних злочинів традиційно розглядається як фундаментальний принцип міжнародного карного права [1]. Як не парадоксально, цей принцип є одним з найбільш універсально визнаних, і, поряд з цим, найбільш спірним. Його супротивники затверджують, що цей виняток являє собою серйозну політичну і юридичну перешкоду, здатну паралізувати співробітництво між державами в кримінальному переслідуванні терористів.

Незважаючи на певні винятки з правила про невидачу політичних злочинців, у цілому цей інститут зберігався протягом усього XX століття, більша частина якого пройшла під знаком ідеологічного, політичного і воєнного протистояння держав з різними соціальними системами. У цих умовах невидача осіб, котрі скоїли політичні злочини, була не тільки (і не стільки) елементом системи захисту прав людини, але й інструментом політичного протистояння. «Не дивно, що співробітництво між державами в придушенні тероризму кримінально-правовими мірами зустрічає політичні й юридичні перешкоди, що паралізують цей процес.

Одне з найбільш серйозних перешкод — виключення політичних злочинів з екстрадиції», — пише К. Ван ден Вингерт (Wyngaert) [2].

У той же час поширена думка, що в обмеженні принципу виключення політичних злочинів немає необхідності. «Політичне виключення, — затверджує Л. Блейкеслі, — розвилось, виходячи з принципів притулку і суверенітету. Це правило призначене для захисту осіб, які брали участь і потерпіли поразку в революції або національно-визвольній війні... Воно не створює імунітету від видачі і судового переслідування для тих, хто здійснює акти терористичного насильства проти безневинних жертв, і тому не надає захисту терористам» [3].

Питання про те, чи повинен, і, якщо повинен, то до якого ступеня поширюється принцип екстрадиційного виключення політичних правопорушень на терористичні злочини, викликає бурхливі суперечки протягом більш ніж ста років. Серйозну увагу застосуванню цього правила приділяють в західній доктрині міжнародного права [4]. Для того, щоб відповісти на запитання, чи поширюється принцип виключення політичних злочинів на тероризм, потрібно, як мінімум, мати досить чіткі відповіді на питання про те, що таке «політичний злочин» і що таке «тероризм». Основна проблема полягає у відсутності однозначного й інтернаціонально прийнятого визначення обох понять. Правило невидачі політичних злочинців являє собою рівняння з двома невідомими. Така ситуація ставить під сумнів сам принцип, оскільки неоднозначність понять, що фігурують у ньому, приводить до того, що правило неминуче втрачає необхідну правовій нормі формальну визначеність і перетворюється в якийсь «клапан», що відкриває державам можливість ухилятися від екстрадиційних зобов'язань по політичних мотивах.

Дійсно, акти тероризму відповідають більшості обговорюваних критеріїв політичного злочину: суб'єктивному (political motivation test) і об'єктивним — критерієві «політичної сфери дії» («political incidence test»), теорії порушених прав (the injured rights theory), моделі зв'язку (the model of connexity) або критерієві порушення (disturbance test). Однак визнання того, що терористичні злочини є злочинами політичними, ні в якій мірі не означає їхнього виправдання. Згадаємо, що уже наприкінці XIX століття сформувався і було закріплено на Женевській (1892 року) сесії Інституту міжнародного права розуміння того, що так називані «відносно політичні злочини» є злочинами «найбільш важкими з точки зору моральності і загального права», якщо вони пов'язані з «убивством, отруєнням, навмисним нанесенням каліцтв і тяжких поранень», а також замахом на власність особливо небезпечними способами. Не поширюється імунітет і на вчинки, які, хоча і зроблені «під час бунту або міжусобної війни», але носять «характер явного і даремного варварства, переслідуваного законами війни» [5].

Терористичні злочини являють собою, переважно, класичний варіант загальнокарного злочину, що співпадає з політичним, або політичне, співпадаюче (*complex*) із загальнокарним, тобто комплексний політич-

ний і загальнокарний злочин. Власне кажучи, сам термін «тероризм», використовуваний замість традиційних кримінально-правових понять, підкреслює політичне значення злочинного діяння. Це значення може міститися в політичній меті або політичному контексті злочинного акту, або в терористичних, тобто виробляючих політично значимий застрашливий ефект, наслідках.

Змушеною відповіддю на зростаючу небезпеку тероризму стало поступове звуження сфери дії принципу невидачі політичних злочинців. На Міжнародній конференції з боротьби з тероризмом у Женеві 16 листопада 1937 року було прийнято Конвенцію про запобігання тероризму і покарання за нього та Конвенцію про створення міжнародного кримінального суду. Держави брали на себе зобов'язання запобігати терористичній діяльності та припиняти її і взаємно допомагати одна одній щодо цього. Слід підкреслити, що Конвенція про запобігання тероризму, перелічуючи у статтях 1 і 2 акти, що містять тероризм, жодний з них не описує як політичний злочин. Незважаючи на те, що Конвенція не набрала чинності, це принципове положення мало позитивне значення.

Прийнята в 1957 році Європейська конвенція про видачу правопорушників містить два способи захисту особи, щодо котрої постає питання про видачу, від переслідувань за політичні переконання. У статті 3, що носить найменування «Політичні злочини», Конвенція встановлює: «1. Видача не здійснюється, якщо злочин, щодо якого вона запитується, розглядається запитаною Стороною як політичний злочин або як злочин, пов'язаний з політичним злочином. 2. Те саме правило застосовується й у тому разі, якщо запитана Сторона має достатні підстави вважати, що запит про видачу у зв'язку із звичайним кримінальним злочином було подано з метою переслідування чи покарання особи у зв'язку з її расою, релігією, національністю чи політичними переконаннями чи стану цієї особи може бути заподіяна шкода за будь-якої з цих причин...». Отже, у Конвенції, по-перше, називається як імперативна підстава для відмови у видачі політичний характер правопорушення, тобто підтверджується принцип невидачі політичних злочинців, і, по-друге, передбачається відмова у видачі за мотивами захисту особи від політичних переслідувань незалежно від характеру інкримінованого правопорушення. При цьому Конвенція містить один виняток з принципу невидачі політичних злочинців: у пункті 3 статті 3 зазначається, що «вбивство чи спроба вбивства глави держави чи члена його родини не вважається політичним злочином для цілей даної Конвенції...» [6].

При відсутності узгодженої позиції відносно загального поняття тероризму, були застосовані прагматичні зусилля, спрямовані на підвищення ефективності міждержавного співробітництва в протидії окремим його проявам у рамках так званих «антитерористичних» конвенцій. Передбачені цими конвенціями терористичні акти, незалежно від їхньої політичної мотивації, включалися до числа екстрадиційних злочинів. Отже, інститут невидачі політичних злочинців значно обмежувався.

Виключення терористичних злочинів зі сфери дії принципу політичного виключення відбувається, в основному, трьома способами.

Перший спосіб відображений у більшості універсальних антитерористичних конвенцій. В умовах існування серйозних протиріч в оцінці тероризму і різних підходів до вирішення екстрадиційних питань, передбачені цими конвенціями терористичні акти, незалежно від їхньої політичної мотивації, включаються в число злочинів, що викликають видачу. Таким чином, інститут невидачі політичних злочинців побічно, але, проте, істотно обмежується.

Так, Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (1970) у статті 8 встановила, що «злочин вважається таким, що підлягає включенню як злочин, який тягне видачу, до будь-якого договору про видачу, укладеному між договірними державами. Договірні держави зобов'язуються включати такий злочин як злочин, який тягне видачу, в будь-який договір про видачу, укладений між ними» [7]. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, містить статтю 8 такого самого змісту. Аналогічне положення включено у статтю 8 Конвенції про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів (1973).

Другий спосіб використаний у Європейській конвенції про припинення тероризму 1977 року. Ця Конвенція розповсюджується на держави, які є членами Ради Європи, і клімат «холодної війни», що знижував можливості антитерористичної взаємодії держав на універсальному рівні, не робив на неї прямого впливу. Учасники Конвенції, не будучи політичними опонентами, проте, не відмовилися від принципу невидачі політичних злочинців.

Конвенція унікальна по багатьох параметрах. Важливо вже те, що в ній прямо використовується термін «тероризм». Уникаючи давати визначення тероризму, Конвенція перелічує акти, що являють собою його виявлення і не розглядаються як політичні при вирішенні питання про екстрадицію. Конвенція оперує конструкцією «політичний злочин або злочин, пов'язаний з політичним злочином, або злочин, викликаний політичними мотивами», передбачаючи у статті 1, що для цілей видачі не розглядаються як такі: а) злочин, передбачений у Конвенції про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден, підписаної в Гаазі 16 грудня 1970 року; б) злочин, передбачений в Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, підписаної в Монреалі 23 вересня 1971 року; в) тяжкий злочин, пов'язаний з посяганням на життя, фізичну недоторканість або свободу осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів; г) злочин, пов'язаний з викраденням людей; захопленням заручників або серйозним незаконним затриманням; е) злочин, пов'язаний з використанням бомб, гранат, ракет, автоматичної стрілецької зброї чи замінованих листів і посилок, якщо таке використання наражає людей

на безпеку; і) спроба здійснити будь-яке з вищевказаних злочинів або участь як співучасника особи, яка здійснює або намагається здійснити такий злочин. У статті 2 Конвенції зазначається, що «для цілей видачі між Договірними Державами Договірна Держава може постановити не розглядати як політичний злочин або злочин, пов'язаний з політичним злочином, або злочин, викликаний політичними мотивами, тяжкий злочин, пов'язаний з актом насилля, крім діяння, передбаченого у статті 1, проти життя, фізичної недоторканості і свободи людини. Це положення застосовується щодо тяжкого злочину, пов'язаного з діянням проти власності, крім діяння, передбаченого у статті 1, якщо це діяння створює колективну загрозу для людей...».

Проте, відповідно до статті 13, будь-яка держава може під час підписання або під час здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про прийняття або затвердження заявити, що вона зберігає за собою право відмовити у видачі у зв'язку з будь-яким злочином, згаданим у статті 1, що вона вважає його політичним злочином, злочином, зв'язаним з політичним злочином, або злочином, викликаним політичними мотивами, при тій умові, що вона зобов'язується належним чином взяти до уваги при оцінці характеру цього злочину будь-які особливо серйозні аспекти цього злочину, включаючи: а) той факт, що він створив колективну безпеку для життя, фізичної недоторканості або свободи людей; або б) той факт, що він торкнувся осіб, яким далекі мотиви, що його викликали; або с) той факт, що при здійсненні такого злочину використовувалися жорстокі або нелюдські методи [8].

Конвенція надає, таким чином, державам, що беруть у ній участь, можливість вибору одного з двох варіантів: 1) пряме виключення проявів тероризму з категорії політичних, що позбавляє запитувану державу можливості відмовлення у видачі з посиланням на принцип невидачі політичних злочинців; 2) нормативне обмеження поняття політичного злочину, що надає запитуваній державі волю розсуду у кваліфікації інкримінованого діяння як такого, що відповідає або не відповідає цим критеріям. Держави, що обрали перший варіант, виявили прихильність значному обмеженню принципу невидачі політичних злочинців, фактично виключивши його застосування стосовно актів тероризму, охоплюваних Конвенцією, за рахунок штучного звуження поняття політичного злочину. У Конвенції відбита специфічна міжнародно-правова формула злочинів, що не є «політичними злочинами або злочинами, зв'язаними з політичним злочином, або злочинами, викликаними політичними мотивами» для цілей видачі, тобто «умовно неpolітичних» правопорушень. Держави, що зробили застереження у відповідності зі статтею 13, всього лише прийняли на себе зобов'язання «належним чином узяти до уваги при оцінці характеру цього злочину будь-які особливо серйозні аспекти», що дає підстави для видачі осіб, обвинувачуваних у здійсненні діянь, що відповідають перерахованим у статті критеріям, але зберігає екстрадиційний імунітет за іншими проявами тероризму.

У 1979 році в Дубліні (Ірландія) була підписана угода між державами-членами Європейського співтовариства про застосування Європейської конвенції про припинення тероризму. Ціль даної угоди полягала в тому, щоб забезпечити по можливості більш повне здійснення Європейської конвенції про припинення тероризму у відношенні між членами співтовариства. Кожен учасник угоди повинен офіційно заявити, чи він має намір використовувати у відносинах з іншими учасниками угоди передбачене у статті 13 Конвенції право зробити застереження про можливості відмовлення в екстрадиції особи у випадку здійснення нею політичного злочину, злочину, зв'язаного з політичним злочином, або злочину, викликаному політичними мотивами. 24 вересня 2001 року, під впливом трагічних подій у Сполучених Штатах Америки, Парламентська асамблея Ради Європи настійно рекомендувала всім країнам, що входять у Раду Європи, відмовитися від застосування статті 13.

Правило про відмову у видачі осіб, які скоїли правопорушення політичного характеру, все більш обмежується за рахунок віднесення терористичних злочинів до числа правопорушень, що не розглядаються як політичні для цілей видачі. Зокрема, Типовий договір про видачу, прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 14 грудня 1990 року, у статті 3 передбачає, що видача не дозволяється, «якщо правопорушення, щодо якого надходить прохання про видачу, розглядається запитаною державою як правопорушення політичного характеру. Деякі країни можуть побажати внести таке доповнення: «Посилання на правопорушення політичного характеру не включає до себе будь-якого порушення, щодо якого Сторони прийняли на себе зобов'язання для виконання будь-якої багатосторонньої конвенції здійснювати судові переслідування у випадках, коли вони не здійснюють видачу, а також жодного іншого правопорушення, яке Сторони погодилися не вважати правопорушенням політичного характеру для цілей видачі». Пункт «Б» тієї самої статті передбачає, що видача не здійснюється, «якщо запитана держава має переконливі підстави вважати, що прохання про видачу зроблено з метою судового переслідування або покарання за ознакою раси, віросповідання, громадянства, етнічної приналежності, політичних поглядів, статі або статусу чи що стану такої особи може бути заподіяна шкода з будь-якої з цих причин» [9]. Отже, Типовий договір про видачу, по-перше, закріплює інститут невидачі осіб, звинувачених у правопорушенні політичного характеру, і, по-друге, передбачає можливість «не вважати правопорушенням політичного характеру для цілей видачі» деякі злочини. До таких злочинів, як правило, належать різні форми тероризму. Разом з тим жодних вилучень з правила, що міститься в пункті «Б» статті 3 Типовий договір не містить, що дає змогу поширювати цю імперативну підставу для відмови у видачі на випадки скоєння будь-яких злочинів, включаючи тероризм.

Третій спосіб вирішення проблеми застосований в останніх універсальних антитерористичних конвенціях: вони прямо вказують на те, що

охоплювані ними діяння не розглядаються як політичні для цілей видачі, не залишаючи за державами-учасниками права на розсуд у цьому питанні. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом, прийнята резолюцією 52/164 Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1997 року, у статті 9 встановлює, що злочини, зазначені у Конвенції, вважаються такими, які підлягають включенню як злочини, що тягнуть видачу, до будь-якого договору про видачу, укладеного між будь-якими державами-учасниками до набрання чинності даною Конвенцією. Держави-учасниці зобов'язуються включати такі злочини як злочини, що тягнуть видачу, до всіх договорів про видачу, які будуть згодом укладені між ними. Отже, до екстрадиційних віднесені всі випадки бомбового тероризму, незалежно від мотивів скоєного діяння. У статті 11 прямо підкреслюється, що «жодний зі злочинів, зазначених у статті 2, не розглядається для цілей видачі чи взаємної правової допомоги як політичний злочин або злочин, пов'язаний з політичним злочином, або злочин, викликаний політичними мотивами. Відповідно, пов'язане з таким злочином прохання про видачу або про взаємну правову допомогу не може бути відхилено лише на тій підставі, що воно стосується політичного злочину чи злочину, пов'язаного з політичним злочином, або злочином, викликаним політичними мотивами». У той самий час стаття 12 категорично встановлює, що «ніщо в даній Конвенції не має тлумачитися як таке, яке накладає зобов'язання видавати будь-яку особу чи взаємно допомагати, якщо запитана держава має переконливі підстави вважати, що прохання про видачу у зв'язку зі злочинами, згаданими у статті 2, або про взаємну правову допомогу щодо таких злочинів має метою судове переслідування чи покарання цієї особи з причини її раси, віросповідання, громадянства, етнічного походження чи політичних переконань або що задоволення цього прохання заподіяло би шкоду стану цієї особи з будь-якої з цих причин» [10]. Отже, Конвенція досить очевидно підтверджує тенденцію до обмеження можливості відмови у видачі за мотивами політичного характеру правопорушення поряд зі зберіганням і, певною мірою, посиленням гарантій не видачі особи за наявності переконливих підстав припускати можливість грубого порушення прав людини.

Ці положення значно звужують категорію політичних правопорушень. Разом з тим варто мати на увазі, що таке обмеження носить суцільно функціональний характер, обумовлений словами «для цілей видачі або взаємної правової допомоги між державами-учасниками». Тільки в такому контексті зазначені в конвенціях форми терористичної діяльності не розглядаються як злочини політичного характеру.

Конвенції можуть створити враження, що проблема застосування принципу виключення політичних правопорушень стосовно більшості терористичних злочинів вирішена. Практика, однак, показує зворотне: незважаючи на те, що терористи регулярно видаються протягом останніх років навіть країнами, що традиційно не видавали таких правопоруш-

ників, принцип невидачі політичних злочинців, як і раніше, використовується як обґрунтування відмовлення у видачі.

Така ситуація ставить перед необхідністю радикального рішення проблеми, що може укладатися в повному виключенні цього принципу. Держава, що видає, повинна мати достатні гарантії того, що в запитуючій державі з політичними правопорушниками будуть поводитися неупереджено, і суд над ними не перетвориться в пародію юстиції, тобто бути упевненим у тім, що воно не виконує політичне замовлення. У той же час, як справедливо відзначає М. ПІ. Бассіоні, перебільшення проблеми захисту прав людини приводить до розширювального тлумачення принципу виключення з екстрадиції політичних правопорушень. Тим самим створюється можливість для поширення цього виключення на випадки терористичних злочинів [11].

Розвиток інституту видачі правопорушників здійснюється в двох напрямках: підвищення ефективності міжнародного співробітництва у протидії злочинності та укріплення гарантій прав людини при вирішуванні екстрадиційних питань. Обидві тенденції досить чітко виражені, і жодну з них не можна назвати такою, що превалює. Вони рівною мірою відповідають важливішим ціннісним орієнтаціям сучасного світу і сприяють досягненню мети кримінального правосуддя. Разом з тим не можна не визнати певної конкуренції цих тенденцій. В Декларації про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму, затвердженій резолюцією 49/60 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1994 року звертається увага на те, що злочинні акти, спрямовані чи розраховані на створення обстановки терору серед широкої громадськості, групи осіб або конкретних осіб в політичних цілях, при жодних обставинах не можуть бути виправдані, якими би не були міркування політичного, філософського, ідеологічного, расового, етнічного, релігійного чи будь-якого іншого характеру, що можуть доводитися для їх виправдання; держави повинні забезпечувати затримання і судові переслідування чи видачу осіб, які скоїли терористичні акти [12]. 17 грудня 1996 року резолюцією 51/210 Генеральної Асамблеї ООН була затверджена «Декларація, яка доповнює Декларацію про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму 1994 року». У цьому документі підкреслюється важливе значення вироблення державами угод або, у разі необхідності, домовленостей про видачу з метою забезпечення відання правосуддю осіб, відповідальних за скоєння терористичних актів. З урахуванням суверенних прав держав у питаннях видачі державам рекомендовано при укладанні чи застосовуванні угод про видачу не розглядати як політичні злочини, пов'язані з тероризмом, що є джерелом небезпеки чи фізичної загрози для безпеки і захисту осіб, якими би не були мотиви, що можуть доводитися для їх виправдання; державам рекомендовано також, навіть в умовах відсутності договору, розглядати можливість сприяння у видачі осіб, підозрюваних у скоєнні терористичних актів, тою мірою, якою це допускається їхнім національним законодавством [13].

Наприкінці ХХ століття людство, яке опинилося перед загрозою глобального тероризму, дійшло до усвідомлення небезпеки і злочинності терористичного насилля поза залежністю від того, якими політичними міркуваннями і благими намірами воно мотивується. Держави зацікавлені в чіткій, узгодженій і негайній реакції на всі випадки тероризму. Це обумовлює звуження правила про невидачу політичних злочинців за рахунок віднесення прояв тероризму до правопорушень, що не розглядаються як політичні для цілей екстрадиції. У той самий час актуалізація проблеми тероризму не має давати привід для ураження прав людини. Незалежно від характеру інкримінованого діяння у видачі може бути відмовлено, якщо запитана держава має переконливі підстави вважати, що прохання про видачу має метою судове переслідування чи покарання запитаної особи з причини її раси, віросповідання, громадянства, етнічного походження чи політичних переконань або що задоволення цього прохання заподіяло би шкоду стану цієї особи з будь-якої з цих причин. Це правило є важливим правозахисним механізмом. Отже, у сучасному інституті екстрадиції знаходиться відображення прагнення світового товариства до ефективної взаємодії в стримуванні тероризму при неухильному додержанні прав людини.

Які ж границі солідарності держав у застосуванні кримінальної репресії, що забезпечують, що вони не стануть посібниками репресивного терору, з одного боку, і опозиційного тероризму — з іншого? Небезпека тероризму веде до обмеження і скасування принципу. Небезпека терору вимагає його збереження. Таким чином, принцип невидачі політичних злочинців знаходиться між Сциллою і Харибдою терору і тероризму. Дві погрози — терор і тероризм — знаходяться на вагах історії, і в залежності від того, яка з них стає більш істотною, міняється співвідношення доводів «за» і «проти» цього принципу.

Міжнародно-правова концепція політичного правопорушення повинна забезпечити, з одного боку, потреби міжнародної кооперації держав у кримінальному переслідуванні осіб, що зробили тяжкі злочини, і, з іншого боку, надати захист особам, що піддаються політичним переслідуванням. Принцип невидачі політичних злочинців не повинний застосовуватися по відношенню до терористів. Однак незалежно від того, чи буде це правило збережене або істотно змінено, необхідно прийняти міри, що забезпечують, що екстрадиція не буде надаватися при відсутності гарантій справедливого судового розгляду в запитуючій державі. Солідарність у припиненні злочинності не повинна переростати в сприяння політичним репресіям.

Л і т е р а т у р а

1. *Jones, A.* Jones on Extradition.—London: Sweet & Maxwell.— 1995. — 6—001.
2. *Wyngaert, Christine van den.* The Political Offence Exception to Extradition: How to Plug the «Terrorists' Loophole» Without Departing from Fundamental Human Rights // Israel Yearbook on Human Rights. — 1989. — № 19. — P. 297—316.

3. *Blakesley, C. L.* The Law of International Extradition: A Comparative Study // *Revue Internationale de Droit Penal.* — 1991. — № 62. — P. 381–466.
4. *Sapiro, M. E.* Extradition in an era of terrorism: the need to abolish the political offense exception // *New York University law review.* — 61(4). — 1986. — P. 654–702; *Hannay W. M.* International terrorism and the political offense exception to extradition // *Columbia journal of transnational law.* — 18(3). — 1980. — P. 381–412; *Ravaszchiere V. P.* Terrorist extradition and the political offense exception: an administrative solution // *Virginia journal of international law.* — 21(1). — Fall 1980. — P. 163–183; *Grahl-Madsen, A.* Territorial asylum. — Stockholm: Almqvist & Wiksell International; New York: Oceana, 1980.— 231 p.; *Gilbert, G.S.* Terrorism and the political offence exemption reappraised // *International and comparative law quarterly.* — 34(4). — Oct. 1985.—P. 695–723; *Banoff, B.A., Pyle, C. H.* To surrender political offenders: the political offense exception to extradition in United States law // *New York University journal of international law and politics.* — 16(2). — Winter 1984. — P. 169–210; *International terrorism and political crimes* / Ed. by M. C. Bassiouni. — Springfield: C. C. Thomas, 1975. — 594 p.; *Mickolus, E. F.* Transnational terrorism: a chronology of events, 1968–1979. — London: Aldwych Press, 1980.—967 p.; *Shargel, H.D., Nobles, L. E.* Legal and other aspects of terrorism. — New York: Practising Law Institute, 1979. — 864 p.
5. *Ривье А.* Підручник міжнародного права.—М.: Тип. Малишева, 1893. — С. 321.
6. *Збірник документів Ради Європи в області захисту прав людини і боротьби зі злочинністю* / Сост.: Т. Н. Москалькова й ін. — М., 1998. — С. 283.
7. *Юридичний щорічник Організації Об'єднаних Націй.* 1970 рік.—Нью-Йорк: Изд. ООН, 1972.—С. 182–188.
8. *Збірник документів Ради Європи в області захисту прав людини і боротьби зі злочинністю* / Сост.: Т. Н. Москалькова й ін.—М., 1998. — С. 135.
9. *Doc. UN A/CONF. 144/28.* — P. 76–77.
10. *Doc. UN A/RES/52/164.*
11. *Bassiouni C.* International Extradition and World Public Order. — N. Y.: Oceana publication inc. — Dobbis Ferry, 1974.—P. 222.
12. Офіційні звіти Генеральної Асамблеї, 49-та сесія. —Доповнення № 49 (A/49/49). — С. 409–412.
13. Офіційні звіти Генеральної Асамблеї, 51-ша сесія. — Доповнення № 49 (A/51/49). — С. 344–345.